Terminologie onderwijzen

Schets van een curriculum

Joost Buysschaert (Universiteit Gent)

Elke vertaalopleiding besteedt in mindere of (hopelijk) meerdere mate aandacht aan het onderwerp 'terminologie'. Daarnaast bestaan er ook specifieke terminologiecursussen als permanente educatie of in het kader van zomercursussen, zoals de bekende Terminology Summer School[1] van TermNet. Een overzicht van opleidingen terminologie in het Nederlandse taalgebied valt na te lezen op de site van het Instituut voor de Nederlandse Taal. Op de website van Terminology Coordination (van het Europese Parlement) wordt ook gelinkt naar een reeks online opleidingen.

De opleidingen zijn divers, maar er zijn heel wat ingrediënten die er steevast in terugkomen. In deze bijdrage waag ik me aan een opsomming van wat volgens mij in een opleiding terminologie zeker aan bod moet komen – al zullen er afhankelijk van de specifieke doelgroep nog andere toegiften nodig zijn.

Doelgroepen

Behalve vertalers en tolken zijn er namelijk nog andere belanghebbenden die met terminologie te maken krijgen. Technisch schrijvers (meestal in het Nederlands benoemd met de Engelse term *technical writers*), die een huisstijl moeten hanteren en daarom ook hun terminologie moeten bijhouden, kunnen aansluiten bij de opleidingen voor vertalers en zullen er nuttige kennis opdoen. Ze zullen wel nog bijkomende andere vaardigheden moeten leren. Voor domeinspecialisten die zelf termen voorstellen, zijn er geen opleidingen. Ingenieurs die een uitvinding doen, vorsers die een nieuwe ontdekking willen beschrijven, juristen die een nieuwe wettekst opstellen: zij bedenken geregeld nieuwe termen op eigen houtje. Diegenen onder hen die daarbij aandacht hebben voor een verantwoorde terminologie, zullen inzetten op heldere definities en op normering (zie ook verder). Zij kunnen worden ondersteund door documentalisten, die zullen aansturen op de aanleg van strikt uitgetekende conceptsystemen waarmee de begrippen en dus ook de termen uit een domein in kaart worden

gebracht. Documentalisten doen aan (digitaal) informatiebeheer, en cursussen hierover (met namen als *document management*) maken vaker deel uit van opleidingen in de archiefwetenschappen of de media. Verder is er nog de categorie van de 'taalplanners', die van overheidswege termen proberen ingang te doen vinden. Ook zij zijn normatief ingesteld. Bekende voorbeelden zijn het Translation Bureau in Canada en de Académie française. Voor taalplanners zijn de specifieke opleidingen wellicht beperkt tot de instructies die ze krijgen binnen hun organisatie.

Het moge duidelijk zijn dat er zo al een scheidslijn is tussen de vertalers, tolken en technisch schrijvers enerzijds en de andere genoemde categorieën anderzijds. Maar ook binnen de eerste categorie kunnen de doelgroepen nog verschillen. Gaat het om vertalers die een opleiding volgen binnen een academisch programma, dan zal de opleiding meer plaats inruimen voor theoretische aspecten (maar zich daar hopelijk niet toe beperken) dan een kortlopende opleiding dat zal doen voor vertalers die al in het vak zitten. Bij die laatsten moet verder nog een onderscheid worden gemaakt tussen de freelancers (zzp'ers in Nederland) die voor eigen rekening een termenbestand willen bijhouden en vertalers voor een grote organisatie die samenwerken aan een grote termenbank. Een opleiding die gericht is op vertalers met eenzelfde talencombinatie of eenzelfde thema (medische vertalers, juridische vertalers) zal alweer bijkomende accenten leggen.

In wat volgt zal geregeld naar die diversiteit worden teruggegrepen. Wel zal in eerste instantie gedacht worden aan een algemeen curriculum voor vertalers.

Het belang van terminologie

Een terminologieopleiding kan best starten met een toelichting bij het belang van het onderwerp. Ook hier zal de aanpak afhangen van het publiek dat de opleiding volgt.

Een doelpubliek dat al langer de praktijk van het vertalen, tolken of technisch schrijven beoefent, hoeft wellicht niet te worden overtuigd van het belang van termen, maar voor wie die praktijkervaring nog moet opdoen, is enige uitleg en duiding van belang.

Vertalen is begrijpen én herformuleren. Voor beide aspecten is terminologie een struikelblok: wat betekent *speaking shunt* precies in mijn tekst en wat is het gangbare equivalent voor die term in mijn doeltaal? Een enquête door SDL (nu RWS) bij ruim 2700 respondenten wees uit dat tijdens het reviseren van vertalingen het bijstellen van terminologie voor een meerderheid de belangrijkste

zorg is (SDL 2016). Eerder al had ook een rapport van de Europese Commissie over kwaliteitscontrole bij vertalingen geopperd dat 'The importance of correct terminology cannot be underestimated' (European Commission 2013). Wie denkt aan het probleem te zullen ontsnappen door alleen niet-specialistische teksten te vertalen, zal inkomen moeten missen, want uit meer dan één studie is al gebleken dat vertalers, tolken en uiteraard technisch schrijvers vooral met specialistische teksten (technisch, juridisch, medisch, economisch) geconfronteerd worden (Katan 2009). Ook voor bedrijven en organisaties is al voorgerekend dat een degelijk termenbeheer economisch interessant is (Champagne 2004).

Studenten in vertaalopleidingen, die hun terminologiecursus vaak al relatief vroeg toebedeeld krijgen als een algemeen vak, nog voor ze marktconforme vertalingen moeten aanvatten, zien niet altijd dadelijk het belang van het vak in. Bij hen start ik graag met een fragment uit een werkelijkheidsgetrouwe brontekst en ik laat hen de vertaalmoeilijkheden in de korte tekst identificeren. Algauw blijkt dan dat de vaktermen de grootste struikelblokken bieden, meer nog dan de andere vertaalmoeilijkheden.

Bij domeinspecialisten is besef omtrent een duidelijke, liefst uniforme terminologie bij sommigen wel aanwezig, bij anderen dan weer helemaal niet. Binnen de medische wetenschap, bijvoorbeeld, gebeurt het wel vaker dat naar eenzelfde begrip kan worden verwezen met een aantal verschillende synoniemen (voorbeelden bij Buysschaert 2021: 66). Binnen een aantal domeinen vinden wetenschappers het ook niet nodig om een Nederlandse term te gebruiken als een Engelse term al gangbaar is. Juristen zien het belang van termen wel goed in: een juridische term mag niet dubbelzinnig zijn en moet duidelijk omschreven worden, anders dreigt er juridische onzekerheid voor de burger (Steurs & Tryczynska 2021 geven voorbeelden in verband met de vertaling van juridische termen binnen het arbeidsrecht).

Documentalisten en taalplanners zien het belang van terminologie uiteraard in, want termen behoren tot de essentiële focus van hun bezigheid.

Theorievorming

Een opleiding in de terminologie kan niet voorbijgaan aan een theoretische onderbouw. Om te beginnen moet worden gewezen op de dubbelzinnigheid van de term *terminologie* zelf (enigszins opmerkelijk voor een vakgebied dat in de regel ondubbelzinnigheid bepleit): enerzijds betekent *terminologie* de studie van de woordenschat die eigen is aan een bepaald vakgebied, anderzijds wordt de term ook gebruikt voor het geheel van termen binnen het vakgebied ('de termi-

nologie van de mineralogie', bijvoorbeeld). Bovendien wordt wel vaker gezegd dat iemand 'aan terminologie doet' als hij of zij termenlijsten aanlegt: dat lijkt dan weer een andere betekenis, waarvoor ook de term *terminografie* is voorgesteld.

Ook het (relatieve) onderscheid tussen terminologie en lexicologie moet worden verduidelijkt (zie Buysschaert 2018 en eerder al Fontenelle 2014).

Verder is het goed aandacht te besteden aan de verschillende 'scholen' binnen de terminologie als wetenschap, te beginnen met de *General Theory of Terminology* (GTT), die voortbouwt op het pionierswerk van Eugen Wüster en die een grote nadruk legt op normalisatie. De in 1971 opgezette organisatie Infoterm is de rechtstreekse erfgenaam van deze stroming. De kritiek kwam later vooral vanuit de vertaalgerichte terminologie. Teresa Cabré stelde de *Communicatieve Benadering* voor: termen hebben niet alleen een linguïstisch en een cognitief aspect (in Saussuriaanse termen: een *signifiant* en een *signifié*), ze hebben ook een sociale dimensie. Synoniemen worden in die visie aanvaard en dat is ook het geval in de *Sociocognitieve Benadering* van Rita Temmerman, die er zelfs op wijst dat terminologische variatie functioneel is/kan zijn. Een vierde school die aan bod kan komen, is die van de *Frame-based terminology*, met als grondlegger Pamela Faber, die veel nadruk legt op relaties tussen begrippen, en die relaties in uitgebreide schema's weergeeft. Hoe uitgebreid wordt ingegaan op deze theorieën zal van de omvang van de cursus afhangen en wellicht ten dele ook van de voorkeur van de docent.

In de theoretische onderbouw kan ook worden verwezen naar de inspanningen om voor terminologie ISO-normen te ontwikkelen; ze hebben wel vaker te maken met wat verderop onder *terminografie* wordt besproken. Een overzicht van relevante ISO-normen valt te vinden op iso.org/ics/01.020/x/.

Belangrijke begrippen

Er is een aantal begrippen dat in de meeste theorieën of normen terugkeert en waar een opleiding dus zeker aandacht moet aan besteden. Een eerste belangrijk onderscheid is dat tussen *concept* (of *begrip*) en *term*. Het concept is een abstracte, mentale constructie, veelal prototypisch; de termen zijn de taalvormen (woorden of woordcombinaties) die worden gebruikt om het concept uit te drukken. De relatie tussen term en referent wordt gemedieerd door het concept. Het belang van dit onderscheid blijkt ook in de praktijk van de terminografie: termenbanken zijn gestructureerd volgens concept; per concept worden de termen opgegeven (onomasiologisch principe). Algemene woordenboeken gaan omgekeerd te werk: ze gaan uit van het woord en geven dan de verschil-

lende betekenissen van het woord (semasiologisch principe). Het is een kenmerkend onderscheid tussen terminografie en lexicografie.

Een tweede belangrijk thema dat aan bod moet komen, is dat van de relaties tussen termen, of beter: de relaties tussen begrippen. Daar horen de equivalentierelaties bij (synonymie en antonymie), de hiërarchische relaties (hyperoniemen, hyponiemen, co-hyponiemen) en de associatieve relaties (zoals de causale). Voor vertalers of tolken is het voldoende als de termenbank zich beperkt tot het aangeven van enkele relevante relaties per opgenomen begrip. Domeinspecialisten en documentalisten zullen het veel grootser zien en zullen voor een volledig vakgebied een begrippenboom willen uittekenen, een thesaurus opstellen of een ontologie ontwikkelen. In hun opleiding moet daar dus uitgebreide aandacht naar gaan.

Nog andere begrippen waarvan de terminoloog kennis moet hebben, zijn homonymie, polysemie en neologie. Bij neologie moet nog een onderscheid worden gemaakt tussen primaire termvorming (voor het eerst wordt een term toegewezen aan een nieuw begrip, meestal het prerogatief van de domeinspecialist) en secundaire termvorming (voor een andere taal wordt een equivalente term voorgesteld: Sager 1990: 80).

Termen identificeren

Tot nog toe heeft deze bijdrage het over *termen* gehad, zonder dat begrip te definiëren. Termen zijn woorden of woordcombinaties die begrippen uitdrukken die specifiek zijn voor een bepaald vakgebied. Wie hierrond een oefening organiseert op basis van een vakgebonden tekst, zal merken dat er niet altijd eensgezindheid is bij het identificeren van termen. Als criteria gelden onder meer *termhood* (hoe specifiek is de kandidaat-term voor het betrokken vakgebied) en, in het geval van meerwoordtermen, *unithood* (in welke mate vormt de woordcombinatie een vaste uitdrukking). De beoordeling van die criteria is tot op zekere hoogte subjectief.

Vertalers werken meestal ad hoc bij het identificeren van termen: naarmate ze vertalen, identificeren ze probleemtermen, zoeken eventueel een definitie op en proberen een goed equivalent te vinden. Er kan echter ook systematisch gewerkt worden bij het verzamelen van termen. In dat geval worden in een technische tekst, of in een corpus van teksten, alle kandidaat-termen gezocht en in een lijst ondergebracht. Dit kan manueel, maar dankzij automatische termextractie kan dat ook met de hulp van de computer. Een opleiding moet hier minstens een aantal programma's opsommen (en illustreren) die aan term-

extractie doen. Hoe sterk moet worden ingegaan op de onderliggende technieken (linguïstisch, statistisch, hybride of nu ook via deep learning, zie Rigouts Terryn 2021), hangt weer af van het doelpubliek, de beschikbare tijd en de expertise en belangstelling van de docent.

Bronnen voor terminologie

Heel belangrijk in een opleiding terminologie is de kennismaking met beschikbare bronnen voor het opzoeken van gegevens zoals: definities van termen; synoniemen en hun gebruik; equivalente termen in een doeltaal. De strategieën die daarbij kunnen worden gebruikt en de afwegingen die moeten worden gemaakt op basis van de betrouwbaarheid van de bronnen (nu meestal geraadpleegd via internet), zijn materies die via praktijkoefeningen moeten worden ingeoefend.

Naast de grote termenbanken moet de terminoloog ook de kleinere glossaria weten op te sporen en te evalueren. Bij het zoeken naar een doeltaalequivalent kunnen online vertaalgeheugens of automatische vertaling wel suggesties aanreiken, maar die vertaalsuggesties moeten altijd worden gecontroleerd in primaire teksten over het vakgebied.

In dit beknopte overzicht is geen plaats voor meer details, maar er kan niet genoeg worden beklemtoond dat het leren werken met bronnen een essentieel en uitgebreid onderdeel moet zijn van de opleiding.

Terminografie

Terminologisch zoekwerk kan op termijn alleen optimaal renderen als het resultaat ook voor de toekomst wordt opgeslagen. Dat kan in eenvoudige termenlijsten op papier of elektronisch, maar de databasestructuur van een termenbank biedt toch wel grote voordelen.

Terminologen moeten dus kennismaken met die structuur, die typisch drie niveaus omvat: het niveau van het concept, het taalniveau en het termniveau. Getrouw aan het onomasiologisch principe moeten alle termen (ook synoniemen en equivalenten) die het concept uitdrukken in één en dezelfde termenbankingang terechtkomen. Een homoniem daarentegen hoort behandeld te worden in een aparte ingang. Dit inzicht moet zeker worden bijgebracht, want het wijkt af van het voor beginnelingen vertrouwde uitzicht van een woordenboek.

Op elk niveau heeft een ingang van de termenbank zogenaamde 'velden', die op een vaste wijze moeten worden ingevuld. Een belangrijk veld is dat voor de definitie. Definities formuleren wordt heel vaak als een moeilijkheid ervaren en is een vaardigheid die moet worden ingeoefend.

Sommige opleidingen vinden plaats in het kader van een organisatie die een specifieke gemeenschappelijke termenbank gebruikt en in dat geval gebeuren de oefeningen uiteraard via dit medium. Bij andere opleidingen kan de keuze worden gemaakt voor een van de programma's voor terminologiebeheer die commercieel of soms gratis beschikbaar zijn. Ze respecteren wel niet allemaal de ISO-normen. Dat er ook collaboratief termenbeheer mogelijk is via cloudoplossingen, verdient eveneens aandacht; en ook het bestaan van TBX, het uitwisselingsformaat waarmee het mogelijk is om gegevens van het ene programma over te zetten naar een ander, moet op zijn minst worden vermeld, zo niet geïllustreerd.

Voor vertalers moet duidelijk worden gemaakt hoe de termenbank kan worden gecombineerd met een vertaalgeheugenprogramma, met automatische termherkenning als belangrijke bonus. Dat termherkenning ook kan voor tolken, via automatische spraakherkenning, is voor deze laatste gebruikers dikwijls nog onvoldoende bekend (bv. Interpretbank 2022).

Of de meer technische normen, zoals de door ISO bepaalde datacategorieën of de principes van het Lexical Markup Framework (LMF), ook in de opleiding moeten worden besproken, zal weer afhangen van doelpubliek en docent.

Slotbeschouwing

In deze bijdrage heb ik op basis van eigen ervaring aangegeven wat volgens mij de ingrediënten zijn die in een terminologieopleiding aan bod moeten komen. Daarbij is wel duidelijk gemaakt dat veel zal afhangen van doelpubliek, omvang en focus van die opleiding. In dit korte bestek is het relaas onvermijdelijk beperkt gebleven tot een droge inventaris. Toch wordt gehoopt dat de opsomming, samen met de bibliografie, inspiratie kan bieden voor wie een dergelijke cursus wil opstarten.

Bibliografie

Académie française. <academie-francaise.fr>

Buysschaert, J. (2018), 'Lexicografie versus terminografie', in: Caluwe, J. De, Colleman, T., Ghyselen, A.-S., Tier, V. De, Triest, L., Vandenberghe, R. & Vogl U. (reds.), *Woorden om te bewaren. Huldeboek voor Jacques Van Keymeulen*. Gent, Skribis, 167–173.

Buysschaert, J. (2021), 'Medical terminology and discourse', in: Susam-Saraeva, Ş. & Spišiaková, E. (Eds.), *The Routledge Handbook of Translation and Health*. London & New York, Routledge, 65–79. <doi.org/10.4324/9781003167983>

Cabré, T. (2003), 'Theories of terminology. Their description, prescription and explanation', in: *Terminology*, 9, 163–192.

Champagne, G. (2004), *The economic value of terminology. An exploratory study*. Quebec, Guy Chapgane Inc.< danterm.dk/docs/EconomicValueTerminology-1.pdf>.
European Commission (2013), *Quantifying quality costs and the cost of poor quality in translation. Quality efforts and the consequences of poor quality in the European Commission's Directorate-General for Translation*.<data.europa.eu/doi/10.2782/44381>
Faber, P. (2022), 'Frame-based terminology', in: Faber, P. & L'Homme, M.-C. (Eds.), *Theoretical Perspectives on Terminology. Explaining terms, concepts and specialized knowledge*. Amsterdam, John Benjamins, 353–376.
Fontenelle, T. (2014), 'From lexicography to terminology: a cline, not a dichotomy', in: Abel, A., Vettori C. & Rall, N. (Eds.), *Proceedings of the 16th EURALEX International Congress*. Bolzano, EURAC Research, 25–45. <euralex.org/wp-content/themes/euralex/proceedings/Euralex%202014/euralex_2014_001_p_25.pdf>
Infoterm. International Information Centre for Terminology. <infoterm.info>
Interpretbank (2022), *InterpretBank ASR. Artificial boothmate for interpreters*. <interpretbank.com/ASR>
ISO, *Standards catalogue 01.020: Terminology (principles and coordination)*. <iso.org/iso/home/store/catalogue_ics/catalogue_ics_browse.htm?ICS1=01&ICS2=020&>
Katan, D. (2009), 'Translation theory and professional practice: A global survey of the great divide', in: *HERMES – Journal of Language and Communication in Business*, 22(42), 111–153. <doi.org/10.7146/hjlcb.v22i42.96849>
Opleidingen. <ivdnt.org/terminologie/opleidingen>
Rigouts Terryn, A. (2021), *D-TERMINE : data-driven term extraction methodologies investigated*. Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte.
Sager, J.C. (1990). *A practical course in terminology processing*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
SDL (2016), *Translation technology insights. Research study 2016*. <slideshare.net/SDL-TranslationProductivity/sdl-translation-technology-insights-quality>
Steurs, F. & Tryczynska, K. (2021), 'European labour law and its challenges in multilingual terminology and translation: A case study', in: *Sendebar,* 32, 219–237. <doi.org/10.30827/sendebar.v32.16953>
Temmerman, R. (2000), *Towards New Ways of Terminology Description: The sociocognitive approach*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
Terminology e-Training Opportunities. <termcoord.eu/terminology-e-training-opportunities>
Terminology Summer School (TSS). <termnet.org/english/products_service/summer_school.php>
Translation Bureau. <tpsgc-pwgsc.gc.ca/bt-tb/index-eng.html>
Wüster, E. (1979), *Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie,* 2 Vol. New York, Springer.

Noten

1 De bibliografie vermeldt de bronnen die we hier en verderop vernoemen, ook als er in de tekst geen expliciete bibliografische verwijzing is opgenomen.